

Lagesildfisket – fra ressurs for mange til hobby for få!

Av Jan Ove Vasaasen og Jostein Skurdal

Jan Ove Vasaasen er Cand. philol. i etnologi og konservator ved Stiftelsen Lillehammer museum. Jostein Skurdal er Dr. philos i ferskvannsbiologi, pensjonist og Styreleder Nasjonalt Villakssenter.

Summary

How can museums take care of vendace fisheries history, tradition and knowledge? The vendace fishery in the northern part of Lake Mjøsa and lower reaches of river Gudbrandsdalslågen has been the most important inland fishery in Norway. Every autumn large shoals of vendace migrate from Lake Mjøsa and up into the river to spawn. For hundreds of years this has provided good yields. Documents describe the fishery from the 12th century. Fishing methods and equipment were developed during several centuries of testing. Early in the season nets were used, later, in September, seines and other devices such as drift nets and putcher traps were more used. A lot of fishermen also used landing nets which also was a public right. Traditional fishing methods are still in use, but the tradition diminish from year to year. There is a comprehensive documentation of the vendace fishery with our collections of objects, documents, films, photographs and interviews at the Anno Museum and Maihaugen. This important fishing tradition should not only become museum objects and stories, but also continue as a living practice. Our objective is how the museums can act to preserve and disseminate the fishery traditions.

Sammendrag

Lagesildfisket har vært en viktig næringsressurs og matkilde i Fåberg og Lillehammer fra middelalderen og fram til for noen få ti-år siden. Fortsatt finnes det tradisjonsbærere som fisker lagesild, men de blir stadig færre. Gjennom århundrer er det utviklet spesialiserte fangstredskaper som er overført fra generasjon til generasjon. Det krevdes omfattende kunnskap og erfaring for å fiske med flere av metodene og redskapene. Fram til 1990 var de fleste metodene i bruk med tradisjonsbærere. I dag er det kun notfiske på én plass og grunnhovsfiske som er videreført. Grunnhovsfiske er tradisjonelt et fiske for allmennheten, mens notfisket er knyttet til rettigheter. Det er gjennomført en omfattende dokumentasjon av lagesildfisket i Gudbrandsdalslågen med samlinger på Norsk skogmuseum og Maihaugen. Samlingene består av gjenstander, dokumenter, film, foto og intervjuer. Vi ser det som viktig at fisketradisjonene ikke bare blir museale gjenstander og historier, men at kunnskapen om fisket også opprettholdes og formidles som levende praksis tilknyttet museene.

Innledning

Fisket etter lagesild (*Coregonus albula* L.) i nordre deler av Mjøsa og nedre deler av Gudbrandsdalslågen (Lågen) er det mest omfattende fisket vi har hatt i innlandet. I toppårene ble det

fisket opp mot 200 tonn lagesild i Mjøsa og Lågen (Rugsveen 1985, Aass 1978). Fortsatt er det utøvere som fisker lagesild med garn, not og håv, men de blir stadig færre. Lagesilda lever i Mjøsa og bruker nedre deler av Lågen som gyte-elv. Lagesilda gyter på høsten, og gytevandringen ga grunnlaget for et omfattende fiske med ulike fangstmetoder. Skrifter helt tilbake til 1200–1300-tallet omtaler lagesildfisket. Silda var viktig i kostholdet og som salgsvare. I perioden 1850 til 1970 tilsvarte fangstene i Fåberg rundt 30 måltider pr. innbygger i året, og det var en omfattende kultur rundt fisket og konservering av fangsten. Det er lange mattradisjoner knyttet til lagesild (Rugsveen 1985).

I Mjøsa ble lagesild fisket med garn og not (Huitfeldt-Kaas 1917), mens det i Lågen ble utviklet en rekke spesialiserte redskaper (Eknæs 1979). Fisket etter lagesild med tradisjonelle metoder var relativt omfattende helt fram til for

noen få ti-år siden (Figur 1). I dag er fisket betydelig redusert og flere av de spesialiserte metodene og redskapene er ikke lenger i bruk. Kunnskapen som er nødvendig for å sikre at fiskemetoder bevares for ettertiden er i ferd med å forsvinne. I dag opprettholdes fisket primært av noen få entusiaster og representanter fra innvandrer miljøer.

Vi vil i artikkelen se nærmere på dette spesialiserte fisket etter lagesild i nordre deler av Mjøsa og i Lågen. Her har fisket vært mest omfattende og variert med henblikk på fiske-metoder og -teknikker utviklet fra generasjon til generasjon over flere hundre år.

Vi gir først en kort presentasjon av det historiske fisket og deretter skisserer vi omfanget av fisket i dag, og hvordan fisket fortsatt utøves i nordre deler av Mjøsa og Lågen. Med utgangspunkt i perspektivene *handlingsbåren kunnskap* og *levende utøvelse* vil vi stille spørsmål ved

Figur 1. Notfiske etter lagesild i Mjøsa ved Lillehammer. Foto: Marius Berge/Maihaugen.

dagens dokumentasjon av fisket, og argumentere for at museenes dokumentasjon av gjenstander, skriftlige kilder, foto, video og intervjuer ikke er tilstrekkelig for å sikre kunnskapen om dette tradisjonsfisket. Begrepet *handlingsbåren kunnskap* vokste frem ved Maihaugen og Norsk håndverksinstitutt på 1990-tallet hvor fokuset nå skulle gå fra å bare studere og reflektere rundt tradisjonene, til å dokumentere og forvalte tradisjonene på et handlingsplan gjennom levende utøvelse (Planke et al. 2018). Til slutt i artikkelen vil vi se nærmere på museenes rolle når det gjelder muligheter og begrensinger for å dokumentere og formidle fisket etter lagesild. I denne delen vil også tradisjonens levende utøvelse og økonomiske, kulturelle og sosiale funksjon bli diskutert som en viktig forutsetning for å bevare og sikre kunnskapen om tradisjonen og den levende praksisen.

Det historiske lagesildfisket

Metodene som ble benyttet under lagesildfiske var notfiske, fiske med drivgarn, bruk av mælkrakk og hovfiske med grunnhov, stokkhov og stangerhov. Redskapene er godt beskrevet i historiske skrifter (Rugsveen 1985).

Notfiske

Notfiske er et aktivt fiske. Fiskerne legger ut nota, omringer og stenger silda inne. I motsetning til tradisjonelt garn hvor fisken setter seg fast i maskene, fanges fisken i nota fordi maskene er små. Notfisket har foregått både i Mjøsa og Lågen hvor det både er stille vann og varierende strømhastighet. Fiskeplassene hvor fiskerne har hatt rett til å bruke not, blir kalt varp (Rugsveen 1985). Nota blir kastet, eller satt, fra båt. Til nota er det festet tau som blir holdt av fiskere som står på land (Figur 2). Fiskerne på land har ansvaret for å manøvrere nota etter at den er

Figur 2. Utsetting av not ved Lortvarpet i Gudbrandsdalslågen ved Fåberg. Foto: Tore Tøndevold, Norsk Håndverksinstitutt.

kastet. Notfiske i elva må skje raskt på grunn av strømmen.

Selve utkastet og inndraingen av nota må være godt planlagt og samstemt. Blir det gjort feil, er det fare for at strømmen kan føre med seg nota, og redskap og fangst kan gå tapt (Rugsveen 1985). Under notfiske i Lågen ble det enkelte steder brukt utgjerdstre. Dette var en stokk med spiler hvor det var festet granbar mellom spilene. Utgjerdstreet ble satt ut i strømmen for å bremse farten på vannstrømmen. Dette gjorde utsetting og inndraing av nota enklere. I Mjøsa har notkastet og inndraingen av nota foregått i to operasjoner og i lavere tempo. Nota har blitt satt ut og fått tid til å synke ned på riktig dyp der silda er, før den blir dratt inn (Huitfeldt-Kaas 1917). I notfisket krevdes et erfarent blikk, både når det gjelder å se etter stimene med lagesild som kom vandrende, og i vurderingen av når nota skulle kastes og hvor lenge den skulle synke før den skulle dras inn med fangst (Figur 3).

Drivgarnsfiske

Selv om notfisket var mest utbredt i Lågen, ble det også fisket med drivgarn (Rugsveen 1985). Det var vanlig å bruke drivgarn på forholdsvis stilleflytende og dypere partier av elva. Drivgarnene var også bedre egnet enn notfiske i partier av elva hvor det var store steiner langs bredden og storsteinet bunn. Etter at garnet blir satt driver det med strømmen og manøvreres av fiskerne fra båt. Båten er i den ene enden og i den andre er det en såkalt kabbe, et T-formet trestykke, som driver med strømmen og strammer opp garnet. Garnet driver nedover i en bue, og det er viktig at det følger bunnen slik at lagesilda ikke svømmer under. I motsetning til not, der fisken blir stengt inne, blir fisken i garnet sittende fast i garnmaskene. Størrelsen på maskene er derfor nøye tilpasset størrelsen på fisken. Å lære seg å kjenne bunnforholdene og opparbeide seg erfaring på hvordan strømforholdene påvirker drivgarnet og manøvreringen av båten, var nøkkelen i et vellykket drivgarnsfiske.

Figur 3. Lagesildfangst i nota. Foto: Tore Tøndevold, Norsk Håndverksinstitutt.

Hovfiske

Lagesilda går i tette stimer på gytevandringen og det er mulig å fange fisken med hov. Fiske med grunnhov foregår fra land der strømmen går inntil bredden (Figur 4). Grunnhovsfisket har tradisjonelt ikke vært underlagt eiendomsretten. Dette ble avklart ved en høyesterettsdom i 1963 hvor det står at fiske med grunnhov ikke er ansett som en allemannsrett i vanlig forstand, men som en rett for folk fra det distrikt hvor det fra gammelt av var vanlig å delta i fisket (Rugsveen 1985). Selv om aktiviteten har vært sterkt synkende de siste årene, drives det fortsatt et aktivt fiske med grunnhov (Rugsveen et al. 2021).

Fisket med stanger- og stokkhov har foregått fra båt på steder hvor bunnforholdene gjorde det vanskelig å fiske med not eller drivgarn. I dag er ikke lenger disse hovtypene i bruk.

Under fisket med stangerhov samarbeidet to fiskere. Den ene rodde båten medstrøms, mens den andre førte hoven langs bunnen. Stokkhoven var et enmannsredskap. Fra oppankret båt hovet fiskeren silda som kom svømmende

langs bunnen. Båten ble bundet fast i en stokk som var forankret i en stein på elvebunnen. Stokken var plassert på fiskerike steder i elva.

Mælkrakk

Bruk av mælkrakk til fiske etter lagesild har vært spesielt for Gudbrandsdalslågen.

Mælkrakken er et fangstredskap bygd av en kraftig tømmerstokk montert på trebukker. I stokken er det spor til å feste ruser, såkalte mæler. Mælkrakken ble plassert på tvers av strømmen og silda ble fanget i rusene. Det kunne være tungt og arbeidskrevende å sette ut mælkrakke- ne. Mange personer måtte bidra. Det var derfor ikke uvanlig at flere gårder samarbeidet om fisket (Rugsveen 1985).

Teknikkene og metodene beskrevet ovenfor var tilpasset naturforholdene på fiskeplassen. Lågen er variert i de nedre deler, fra stri elv til stille vann og fra grunt vann til dypt vann. Bunnforholdene er også i stor grad varierende med ulikt substrat som stein, grus og andre typer sedimenter. Dette er også et deltaområde,

Figur 4. Lagesildfiske med grunnhov i Gudbrandsdalen ved Fåberg. Foto: Tore Tøndevold, Norsk Håndverksinstitutt.

noe som fører til stor dynamikk i bunn- og strømforhold. De enkelte fiskeplasser forandrer seg i varierende grad og utstrekning fra år til år. Dette fordrer en kontinuitet i fisket for å fange opp eventuelle endringer i bunn- og strømforhold og substrat. Teknikkene og redskapene var utviklet gjennom generasjoner og krevde stor lokal kunnskap om naturbetingelsene, som for eksempel vassdragets næringsforhold, strøm- og bunnforhold og vandringsrutene for lagesilda. Enkelte fiskemetoder, som for eksempel bruk av not, krevde også aktiv pleie av fiskeplassen. Etter flommer kunne kvister, drivved og sedimenter legge seg og gjøre gode fiskeplasser dårligere. Det var derfor nødvendig å pleie elva, eller rydde bunnen, for at nota ikke skulle sette seg fast (Rugsveen 1985, Huitfeldt-Kaas 1917).

Dagens lagesildfiske

Fisket etter lagesild er i dag sterkt redusert. Fra å være et fiske preget av stor aktivitet i nordre deler av Mjøsa og i Lågen noen uker i måneds-skiftet september/oktober, har det siden ca. 1990 vært en stor nedgang i aktiviteten. I dag foregår et visst fiske etter lagesild på én notplass i Lågen, Lortvarpet, og med garn både ved Helgøya og Vingnes. Landnot er ikke lenger egnet redskap etter lagesild i Mjøsa. Erfaringen til fiskerne ved Vingnes er at silda har endret adferd de siste årene og nå går dypere og fanges best med garn på ca. 20 m. eller dypere (Rugsveen et al. 2021). Dette kan ha sammenheng med at overflatevannet i Mjøsa har blitt varmere i løpet av de siste tiårene (Løvik et al. 2016). Bruken av redskapene drivgarn, stokkhov, stangerhov og mælkrakk er slutt. Det er ingen som i dag har videreført tradisjonen og det antas at man nå nærmer seg én generasjons opphold i bruken av disse redskapene. Tradisjonene kan dermed regnes som brutt.

Ved siden av not og garn drives det fortsatt noe fiske med grunnhov. Dette er den metoden som i dag er mest utbredt i Lågen. Bruken av grunnhov har som tidligere nevnt tradisjonelt ikke vært underlagt eiendomsretten, slik som bruk av garn, not og mælkrakk (Rugsveen 1985). Grunnhovsfiske har derfor vært et til-

nærmet allment fiske. Dette er kanskje en av årsakene til at det fortsatt foregår i en viss utstrekning. Den allmenne tilgangen gjør fisket mindre sårbart i forhold til et begrenset fiske underlagt eiendomsretten og fiskeretten, hvor man er avhengig av at de med rettigheter opprettholder interessen fra generasjon til generasjon. Om de med fiskerett ikke bruker retten sin, er det ikke gitt at denne overdras til andre. Grunnhovsfiske er også et enkelt fiske, i den forstand at det krever lite forberedelser og lite utstyr for å gjennomføre det. Dette til sammenligning med andre metoder hvor man bruker båt og store garn og nøter. Grunnhovsfisket er også et enkeltmannsfiske. Man er derfor ikke avhengig av andre for å utøve det. Bruk av garn, not og mælkrakk er langt mer omfattende og krever organisering av flere fiskere.

Bakgrunn for nedgang i fiske

Nedgangen i fisket kan i stor grad knyttes til samfunnsmessige endringer hvor lagesilda har fått redusert betydning som mat og handelsvare. Lagesilda har i dag ingen økonomisk betydning for de som utøver fisket slik den hadde tidligere. Den spiller heller ingen sentral rolle i forbindelse med matauk. Andre momenter som har hatt betydning for nedgangen i fisket er mekaniseringen av landbruket. Mekaniseringen førte med seg langt færre som bodde og arbeidet på gardene og dermed ble behovet for mat redusert. Det var også flere og flere som etter hvert fikk fast arbeid, og det var vanskelig å skaffe nok folk til de store varpene. For noen fiskeplasser var det også ressurskrevende å holde fiskeplassen i stand. Arbeidskostnadene ble for store, noe som allerede ble påpekt for 150 år siden (Huitfeldt-Kaas 1917). Det var særlig de arbeids- og ressurskrevende fiskemetodene som not, mælkrakk og drivgarn som opphørte. I tråd med økt fritid og bedre private transportmuligheter økte imidlertid grunnhovsfisket utover på 1900-tallet (Aass 1978), men har hatt en kraftig reduksjon de siste 20 årene. Enkelte år har det også vært lite lagesild (Syverhuset 2019).

Utøverne i dag fisker i fritiden. Fisket kan derfor i dag defineres mer som et fritids-

fenomen. Utviklingen innenfor lagesildfisket er i stor grad i tråd med utviklingen man ser innenfor andre aktiviteter som innebærer høsting, som for eksempel jakt, fiske og sankning, hvor motivet for aktiviteten har gått fra behov for mat til rekreasjon og adspredelse (Dervo et al. 2014). Det såkalte fritidsfisket med stang, som tidligere hadde innslag av matauk, har også endret seg de siste ti-årene med større vekt på opplevelser og sport. Dette synliggjøres blant annet gjennom valg av redskap og flere tilhengere av fang-og-slipp fiske. I denne kulturen er et mer mataukpreget fiske etter lagesild med grunnhov mindre attraktivt.

I samtaler med de som fisker, særlig med garn og not, kommer det også frem at de har en kulturhistorisk interesse for aktiviteten, hvor det å opprettholde fisket, er motivert ut ifra et ønske om å vedlikeholde kunnskapen om fisketradisjonene. Sammen med sosiale aspekter fiskerne imellom, tradisjon, identitet og familierelasjoner til tidligere fiskere, er nok dette motivene for å opprettholde fisket for dagens få lagesildfiskere (Rugsveen et al. 2021).

Hvordan er fisket dokumentert og formidlet i dag

Det har vært en aktiv dokumentasjon av lagesildfisket både ved Maihaugen og Norsk skogmuseum. Av gjenstander er det på Maihaugen samlet inn redskaper som hover, nøter, mælkrakk og båter. I friluftsmuseet på Maihaugen er det tre bygninger; de to knuvelbuene fra midten av 1800-tallet fra Fåberg som var temporære oppholdsplasser for fiskere i lagesildtida, og fiskerkapellet fra 1459 fra Øyre i Fåberg, en bygning som knyttes til lagesildfisket, og som markerte kirkens sentrale plass og sterke rettigheter i lagesildfiskeriene. Bygningene inngår som en del av Fiskevollen i friluftsmuseet på Maihaugen som består av flere fiskebuer rundt Breisjøen og som forteller historier om de ulike fiskeriene i Gudbrandsdalen. Ved siden av dette forvalter og formidler museet fotografisk materiale, hvor særlig samlingen etter fotograf Marius Berge inneholder mange fotografier med motiv av lagesildfisket. Marius Berge foto-

graferte mye ved Lillehammer i tiden 1920-1960 og flere fotografier viser notfiske, fiske med mælkrakk og hovfiske. Ved siden av dette har museet ulike skriftlige kilder, som for eksempel fangstbøker fra Knuvel-buene. De skriftlige kildene kan på generelt grunnlag si noe om fangst, tid og ressursbruk og økonomi i fisket.

Norsk skogmuseum forvalter på lik linje med Maihaugen redskaper og båter brukt i lagesildfisket. Museet har også fotomateriell, blant annet fra Hartvig Huitfeldt-Kaas som viser fiskeriene. Ved siden av dette formidler museet lagesildfisket i utstillingen «TRÅKK i mangfoldig natur». Her formidles fisket sammen med andre ulike fiskerier i innlandet. Norsk skogmuseum har også rettighetene til filmen «På lågåsildfiske i Mjøsa» fra 1962. Filmen inneholder beskrivelser, filmopptak og intervjuer knyttet til lagesildfiske. Det eksisterer også egne lydopptak med intervjuer av fiskere.

Av publikasjoner som omhandler fisket etter lagesild er det spesielt tre utgivelser som er omfattende og bør nevnes, *Mjøsens fisker og fiskerier* av Hartvig Huitfeldt-Kaas (Huitfeldt-Kaas 1917), *Innlandsfiske* av Åsmund Eknæs som har en omfattende beskrivelse av lagesildfisket i Mjøsa og Lågen (Eknæs 1979) og Magne Rugsveens magistergradsoppgave i etnologi fra 1983 og særpublikasjonen «Lågåsildfisket i Fåberg, endring i form og bruk 1850 – 1980» (Rugsveen 1985). De gir en god innføring i omfanget og utviklingen av fisket, bruken av redskaper og metoder, og den økonomiske betydningen i et langt tidsrom.

Lagesildfisket har vært gjenstand for dokumentasjon og forskning på ulike nivåer. Viktige sider ved fisket blir formidlet ved museene og er viet oppmerksomhet i tidligere forskningsprosjekter. Dokumentasjonen og kildene gir oss mulighet til å plassere lagesildfisket inn i en historisk kontekst. De forteller om en rik redskapskultur, fiskeplasser, økonomiske og eksistensielle forhold, demografisk betydning og biologi innenfor fisket. Kunnskapen vi har sikret ved institusjonene i dag bidrar altså til at vi får et forhold til og oppfatning av lagesildfiskeriene som et historisk viktig fenomen. Slik sett er det

liten tvil om at museene langt på veg har hatt en aktiv politikk og bevisst forhold til å samle inn viktig materiale som bidrar til å sikre kunnskapen om fisket.

Vår påstand er likevel at museene bare har satt søkelys på deler av kildegrunnet som er tilgjengelig innenfor fiskeriene og ikke hatt noen aktiv rolle når det gjelder å stimulere til å sikre kunnskapen knyttet til andre sentrale kilder. Dette er kilder som ville kunne økt verdien på, og gitt oss viktig kunnskap om, mange av de kildene vi allerede forvalter. Her tenker vi særlig på gjenstandskulturen, video og foto.

Utfordringer ved dagens dokumentasjon: Hva mister man?

Handlingsboren kunnskap

I boka *Dokumentere for å kunne gjenskape* beskriver Jon Bojer Godal begrepet *handlingsboren kunnskap* (Godal 1995) og diskuterer kunnskap knyttet til handlingen, eller selve utførelsen, innenfor ulike håndverksfag. Godal mener at håndverk inneholder mye sentral kunnskap som ikke kan uttrykkes med ord, men som knyttes til utførelsen av håndverket, altså handlingen og prosessen (Godal 1995).

I boka *Mesterlære* viser Karen Jensen til ulike endringer i synet på kunnskap og læring og viser til en økt interesse for mer kroppslige og sanselige kunnskapsformer. I dette ligger det en erkjennelse av at det i måten vi handler og utfører arbeid på, eksisterer en iboende kunnskap. Selv om vi ikke alltid kan uttrykke verbalt hva vi vet, kan vi vise det vi kan. Kroppen kan altså uttrykke mening når ord er utilstrekkelige (Jensen 1999).

Michael Polanyi skrev i *The tacit dimension* (Polanyi 1967) om forholdene mellom teoretisk kunnskap, praktisk erfaring og handling. Vi skal ikke gå i dybden av Polanyis teori, men løfte frem hans påstander om at det hos mennesker eksisterer viktig kunnskap som ikke kan uttrykkes med ord. Det eksisterer altså en form for intuisjon, en intuisjon som oppstår på bakgrunn av erfaring, og hvor de som besitter denne intuisjonen, altså den tause kunnskapen, ikke kan peke spesielt på den, si noe om den, eller i

ytterste form ikke er seg den bevisst (Polanyi 2000). Knytter vi disse tankene til Godals begrep handlingsboren kunnskap, kan vi si at det i håndverket eksisterer kunnskap i utførelsen av håndverket, altså hvor håndverkeren i deler av sitt arbeid utfører handlinger på intuisjon skapt på bakgrunn av lang erfaring hvor kunnskapen nærmest er blitt kroppsliggjort, skjer på automatikk og hvor håndverkeren har vanskeligheter med å peke på hva han gjør. Kobler vi dette til handlinger, kan vi også knytte den tause kunnskapen til ordet ferdigheter, som alle kjenner til betydningen av.

I begrepet ferdigheter er det liten tvil om at det ligger kunnskap som baserer seg på erfaring, altså hvor graden av ferdigheter i stor grad styres av opparbeidet erfaring på ett eller annet nivå. I *Skisser og fabuleringar kring handverkspedagogikk*, poengteres dette gjennom å illustrere fiskeren og garnskyterens kontekst:

Garnskytaren nyttar ei garnnål med garn, ei telne til å uttrykkje tankane sine med. Han uttrykker dei primert ikkje med ord. Det han tenkjer har likevel liten samanheng med det han gjer. Han tenkjer på fasongen på garnhuset når han står i sjøen. Skytinga er difor ulik i kantane samanligna med midt på. Han tenkjer på kva slags fisk han skal fiske. Skytinga er ulik til ulike fiskeslag. Han tenkjer på djupn og han tenkjer på straumsetting i det aktuelle området (Vatle et al. 1999).

Her illustreres kompleksiteten og de mange dimensjonene i det utøvende håndverket. Setter vi disse tankene opp imot den dokumentasjonen og formidlingen museene tradisjonelt sett har gjort innenfor lagesildfisket, er det liten tvil om at mye av den levende kunnskapen, illustrert gjennom garnskyteren, som opparbeides gjennom erfaring og utførelse knyttet til fisket, i liten grad er blitt dokumentert eller formidlet på en bevisst eller systematisk måte. I forbindelse med Masteroppgaven *Transmission of Crafts* har leder for Norsk håndverksinstitutt, Eivind Falk, intervjuet en rekke håndverkere om hvordan de best lærer og lærer bort. Konklusjonen er entydig: "(...) the best way both to learn and to

teach crafts is in situ, in a practical setting, and one to one.” (Falk 2019).

Tar vi for oss den materielle dokumentasjonen som er gjort, som for eksempel forvaltningen av hover, nøter, båter og andre fangstredskaper, vil man med perspektivene fra Polanyi og Godal, innse at museene mangler viktige forutsetninger for å kunne tolke og tyde deler av kunnskapen som er iboende eller latente i gjenstandene. Ser vi nærmere på grunnhoven, som et eksempel på redskaper i lagesildfisket, har vi en lang hov bestående av et rønn – altså et skaft, med avlangt og svakt buet hovhode, alt laget av tre og med et nett (bunding) bundet av bomull. Med dagens dokumentasjon og formidling kan vi forstå deler av hovens funksjon. Vi kan tyde materialet, altså at hoven består av en type treverk og har et nett av bomull. Vi ser at den er lang, og ved hjelp av foto og video kan vi prøve å tolke bakgrunnen for det, og til en viss grad se teknikker i produksjon og bruk. Men den fulle kunnskapen om hoven som knytter seg til utvalg av materialer, størrelse på hovhodet, dybde og materialvalg på nett/bindingen, greier vi ikke å oppnå i særlig grad før vi inngår i en levende utøvende prosess, hvor vi ser, opplever og bruker redskapene på de stedene redskapene er bestemt å skulle brukes. Det er først da vi kan begynne å stille de riktige spørsmålene, prøve å tyde intensjonen til redskapene og trekke ny kunnskap ut av fenomenet. Det er først når vi ser, opplever eller erfarer grunnhoven under produksjonen og bruk der den er ment å skulle brukes, vi får en følelse av hovens egenskaper, hvordan den arbeider i strømmen, tyngden og balansen på den, hvordan den glir langs bunnen mellom steiner og kvister, erfarer hvordan den må vinkles for å sikre at silda kommer inn, hvordan vi må vri den for å lukke hoven når draget er ferdig og hoven skal løftes, erfare at vi blir kalde på hendene som gjør motorikken vår dårligere, først da, gjennom denne erfaringen kan vi få en enda bedre forståelse for materialvalg, utforming og intensjoner iboende i redskapene. Det er når vi får erfare at vi også kan begynne å stille de riktige spørsmålene, eller i alle fall andre type

spørsmål, enn de spørsmål vi søker etter uten tilsvarende erfaring.

I artikkelen «Om å lesa kunnskap ut av ting» påpeker Godal viktigheten av innsikt, evnen til å se og evnen til å være bevisst, slik at de rette spørsmålene kan stilles i dokumentasjon og forståelsen av gjenstandene (Godal 1996). Godal skriver om kunnskapen om ei åre:

Gjenstander er forteljekraftige. Vilkåret for at vi skal kunne lesa dei er at vi veit nok til å kunne stille spørsmål. Eit teoretisk/litterært vitande vil oftast ikkje vera tilstrekkeleg for å kunne leva seg inn i kva ei åre har å fortelja. Vi lyt sjølve ha rodd og vi lyt ha samrodd med andre. Vi bør kjenne til korleis det er å ro ilag med gode roarar og korleis ein tilpassar takta si til aktuell båt, aktuell last, aktuell farvatn og den distansen som skal roast (Godal 1996)

I boka *Tradisjonsanalyse: En studie av kunnskap og båter* påpeker Terje Planke viktigheten av feltarbeid og egendeltagelse i sin forskning på levende båtbyggertradisjoner i Norge, noe som støtter opp under det Godal påpeker. Feltarbeidet til Planke var bygget opp under en klar idé om å veksle mellom praktisk og teoretisk arbeid, hvor blant annet praktisk tilegnelse og egendeltagelse i båtbyggingen ble et viktig premiss. Planke synliggjør godt kompleksiteten i dokumentasjonen, hvor den praktiskorienterte tilnærmingen og kunnskapen han fikk gjennom den, dannet grunnlaget for å stille teoretiske gode spørsmål i neste omgang (Planke 2001). Han skriver:

Jeg har dermed en kroppslig, handlingsbasert nærhet til mitt studiefelt, men har på ingen måter avgrenset meg til å studere disse feltene. De kan sees på som premisser. Faglige, teoretiske perspektiver og en praktisk tilegnet kunnskap med røtter i mine fritidsinteresser, forenes gjennom problemstillingen. Problemstillingen kunne ikke besvares skikkelig foruten gjennom denne integrasjonen av det teoretiske og det praktiske (Planke 2001, s. 35).

Skal vi ha muligheten for å sikre kombinasjonen mellom det praktiske og det teoretiske, som

Planke her viser til, er vi avhengig innenfor dokumentasjonen av lagesildfisket at fisket faktisk opprettholdes, at tradisjonen bæres videre uten brudd. Ved siden av å forvalte det materielle må vi samtidig ivareta det immaterielle. En viktig forutsetning for dette er at det materielle inngår i en tradisjonell prosess, altså inngår i den sammenheng den materielle er et resultat av. For å sikre kunnskap om det materielle vi forvalter må det materielle stilles overfor de parameterne, forutsetningene eller betingelsene de historisk sett har inngått i.

Hvordan bør museene dokumentere og formidle fisket?

Museenes samfunnsrolle

I *Framtidas museum* blir museenes samfunnsrolle presentert som et overordnet perspektiv (St.meld. 49, 2009). Vi kan lese at museenes samfunnsrolle «(...) ligger i å utvikle og formidle kunnskap om menneskers forståelse av og samhandling med sine omgivelser.» I dette ligger stor faglig frihet og samtidig utfordringer for museene i å definere og avgrense hva som er relevant og viktig i et samfunnsperspektiv.

Gjennom de siste ti-årene har museenes samfunnsrolle endret seg, og da i særlig grad ved at museene stadig tildeles nye roller gjennom ulike reformer og utredninger (Hylland 2017). Gjennom de retningslinjer og rammer som er gitt står allikevel museene relativt fritt til å definere hva som ligger i begrepet samfunnsrolle. Det er liten tvil om at museene har tatt et ansvar i forhold til sin samfunnsrolle når det gjelder å dokumentere, forvalte og formidle historien om innlandets største fiskerier. Dette ser vi gjennom de bygningene, gjenstandene, foto- og videomateriale museene har og bruker ressurser på. Likevel er dette etter vår oppfatning ikke tilstrekkelig. Gjenstandene og bygningene er tatt ut ifra de omgivelsene og prosessene de inngikk i. Det har altså skjedd en form for dekontekstualisering, hvor museene har tatt en liten del ut av en større sammenheng og «red-det». I en slik prosess hvor man løsriver deler av et fenomen fra sin sammenheng, er det lett å miste en helhetlig forståelse av lagesildfisket og

den sosiale og ressursmessige siden ved det. Så kan man selvfølgelig påstå at video, foto og skriftlig materiale bidrar til å kontekstualisere det materielle, altså gi en forståelse for den konteksten den materielle kulturen inngår i. Det er likevel vanskelig, slik som situasjonen ved museene er i dag, å kunne gjenskape eller rekonstruere en virkelighetsnær kontekst for det materielle innenfor museumsgjerdene. Med bakgrunn i det vi har argumentert for tidligere er mye av kunnskapen vår om det materielle innenfor lagesildfisket helt avhengig av at det opprettholdes en utøvelse av fisket der hvor fisket har foregått og utviklet seg. Vi er her inne på utfordringer som også er problematisert i museumsmiljøene tidligere. Det er derfor interessant å blant annet vise til tankene bak og fremveksten av økomuseene i 1960- og 1970-årene. Sentrale temaer her var museenes rolle i samfunnet, museenes samarbeid og dialog med lokalbefolkning, lokalbefolkningens deltagelse, og museenes organisering knyttet til bevaring av kultur og kulturelementer i sine naturlige og opprinnelige miljø og omgivelser (Gestrum og Maure, red. 1988)

I boka *Tradisjon og fornyelse* skriver Ragnar Pedersen om gjenstanden og kontekstualisering. Han mener gjenstanden bare formidler noe informasjon som kan fattes direkte, og at dette er opplysninger som knyttes til form, visualitet og estetikk. Ved en nærmere analyse er det også vanligvis mulig å vite noe om materiale og konstruksjon. Han skriver videre at en analyse av gjenstandens egenkvaliteter imidlertid er begrensende og forteller ingen ting om dens kulturelle posisjon eller funksjon til gjenstanden. Gjenstander som er samlet inn til et museum står gjerne utenfor sin kulturelle posisjon og trenger et bredt tilfang av tilleggsopplysninger. Desto mer kunnskap vi har om en gjenstands kontekst, desto mer forståelse får vi om gjenstandens kulturelle mening. Ragnar Pedersen skisserer i kapitlet ulike utfordringer og muligheter knyttet til kunnskap om gjenstander, og trekker også inn begrepet kulturell oversettelse, som blant annet handler om den kulturelle sammenheng gjenstanden i sin tid

sto i, og hvor forståelsen av gjenstanden er avhengig av opphavstidens forutforståelse og forståelseshorisont, og at vi ikke kan regne med at den er lik vår egen og derfor må tilpasses dagens forståelse (Pedersen 2008). Pedersen peker også på at kulturell oversettelse handler om å minske barrieren mellom språk og gjenstander. Han skriver:

Mange av gjenstandene i museenes samlinger kan ha fungert innenfor en tenkemåte som enkelte forskere har karakterisert som preoperasjonell, menneskenes forhold til gjenstanden var lite reflektiv og språkfestet. Handlingene og erfaringene var knyttet til den konkrete gjenstand og situasjon. Erfaringene og kunnskapene er derfor lite begrepsfestet og abstrahert. Den kulturelle oversettelsen går da ut på å gjøre denne type kontekstdata bevisste og mulig å tilegne seg gjennom språklige tekster (Pedersen 2008).

Pedersen poengterer viktigheten av å hente inn opplysninger gjennom feltarbeid der en har muligheten til å studere gjenstandens bruk og kulturelle posisjon i et levende miljø. For mange gjenstandsgrupper kan dette være for sent. De er ikke lenger i bruk, og viktig kunnskap om dem kan være borte (Pedersen 2008). Fordi den materielle kulturen innenfor lagesildfisket og kunnskapen omkring den er et direkte resultat av naturforhold og praktiske ferdigheter, noe som ikke eksisterer eller i liten grad kan gjenkapes innenfor museumsgjerdene, er det heller ikke mulig å få den fulle kunnskapen om kompleksiteten i gjenstandene, teknikkene og ferdighetene med dagens dokumentasjon og formidling. Dermed blir gjenstandene bare ting satt inn i en annen sammenheng som gjør den kulturelle oversettelsen vanskelig.

Vi mener derfor at koblingen mellom gjenstandene, bruken og omgivelsene er viktig for formidlingen, forståelsen og opplevelsen av lagesildfisket. Det er en direkte sammenheng mellom kompleksiteten i det utøvende: på metodene, teknikkene og redskapene og det komplekse vassdraget de er formet i og ved. Lagesildfisket er i seg selv et relevant eksempel

på at en samling av fangstredskaper, hus og foto ikke kan stå alene med tanke på det vi mener er en god forståelse og formidling av fiskeriene.

Store deler av lagesildfisket eksisterer som en ubrutt aktivitet. Redskapene som brukes i dag er de samme som ble utviklet langt tilbake. Gjenstandene museene forvalter i sine samlinger er de samme som brukes ute ved Mjøsas og Lågens bredd i dag. Fisket foregår også på de samme lokalitetene. Slik sett har vi en fin mulighet til å lære, forstå og oppleve redskapskulturen, «være egne» samlinger, i bruk av fiskere som representerer en ubrutt tradisjon på de stedene de er utviklet og ment å skulle brukes.

Hvordan kan museet løse utfordringen med handlingsbåren kunnskap?

I samarbeid med Norsk håndverksinstitutt og aktuelle tradisjonsbærere har Maihaugen og Magne Rugsveen i Anno bidratt i et dokumentasjonsprosjekt på lagesildfiske der både tradisjonsbærere, fagpersoner og dokumentatorer er med. Tradisjonsbærere beskrives av Norsk håndverksinstitutt/Håndverksregisteret som de eldre som kan (Figur 5). De er hovedpersoner i prosjektet og representerer tradisjonen som skal dokumenteres og videreføres (Godal et al. 1996).

Om fagpersoner skriver instituttet at de skal få kunnskap fra de eldre. Kunnskapen skal altså overføres fra tradisjonsbæreren til fagpersonen. Fagpersonen blir det viktigste «mediet» for bevaringen av kunnskapen. De skriver: «Vi lyt heile tida ha klart for oss at den kunnskapen som vi talar om, for ein stor del er organisk bunden. Han finst som noko levande i eit menneske. Vi kallar det handlingsboren kunnskap. Denne kunnskapen kan berre delvis overførast til andre media.» (Godal et al. 1996).

Den tredje rollen i prosjektet er dokumentatorrollen. Dokumentatoren skal prøve å sikre arbeidsprosessen ved hjelp av andre medier. Dette kan være foto- og videodokumentasjon, notater basert på observasjoner, intervjuer osv. Dokumentatoren skal produsere det stoffet som fagpersonene trenger når de skal trene, repetere og lære fra seg (Godal et al. 1996). Utgangs-

Figur 5. Oddgeir Jørstad fra Fåberg har fisket lagesild i flere tiår og representerer både egen og tidligere generasjoners kunnskap om utøvelsen av grunnhovfisket. Formidling av denne praktiske kunnskapen til fagpersoner er viktig i denne type formidling. Her tømmes hoven for lagesild. Foto: Tore Tøndevold, Norsk Håndverksinstitutt.

punktet for prosjektet var altså å bevare handlingsbåren kunnskap som vi har skissert betydningen av tidligere i artikkelen og at overføringen av kunnskapen skjer gjennom levende utøvelse. Prosjektet dokumenterte garnfiske etter lagesild i nordre deler av Mjøsa, og fiske med grunnhov og not i Lågen. Å sikre rekruttering til fisket før fisket representerer en brutt tradisjon, er et avgjørende bidrag for å vedlikeholde eller opprettholde kunnskapen om fisket, noe prosjektet har hatt som hovedformål. Nettopp fordi kunnskapen om det museene allerede forvalter er avhengig av den handlingsbårne kunnskapen, så museene det som viktig å bidra aktivt i prosjektet. Prosjektet hadde en praktisk tilnærming, og konsentrerte seg om selve fisket (Rugsveen et. al. 2021). I prosjektet ble det synliggjort en tydelig kobling mellom gjenstandene i museenes samlinger og den levende utførelsen av lagesildfisket.

Lagesilda som mat

For at man på sikt skal opprettholde aktiviteten og kunnskapen om fisket, mener vi det er viktig at lagesilda spiller en rolle som matressurs. I denne sammenhengen er det avslutningsvis interessant å vise til UNESCOs konvensjon om vern av immateriell kulturarv, hvor kulturarv-elementets sosiale og kulturelle funksjon i det felleskapet elementet har inngått i eller inngår i er sentralt å forstå og ta vare på. Ifølge konvensjonen er immateriell kulturarv definert som: praksis, fremstillinger, uttrykk, kunnskap, ferdigheter – samt tilhørende instrumenter, gjenstander, kulturgjenstander og kulturelle rom – som samfunn, grupper og, i noen tilfeller, enkeltpersoner anerkjenner som en del av sin kulturarv. Denne immaterielle kulturarven, som er overført fra generasjon til generasjon, blir stadig gjenskapt av samfunn og grupper i relasjon til deres miljø, i samspill med naturen og deres historie og gir dem en følelse av identitet og

kontinuitet, noe som fremmer respekt for kulturelt mangfold og menneskelig kreativitet (Kulturrådet u.å.) Sentralt i UNESCOs konvensjon er begrepet samfunn, som vi forstår er en betegnelse på det felleskapet kulturelementet inngår i (Unesco u.å.). Hvis vi da definerer lagesildfiske som et kulturelement forstår vi samfunn som det felleskapet lagesildfiske inngår i. Som vi har beskrevet tidligere har forutsetningene for lagesildfisket endret seg, noe som har resultert i en stor nedgang i aktiviteten. Lagesildfiskets sosiale og kulturelle funksjon i dagens felleskap (samfunn) har derfor også endret seg. En viktig forutsetning for å opprettholde fisket er borte eller endret. Når samfunnet rundt endrer karakter, noe som medfører at lagesilda får redusert betydning innenfor matauk eller som økonomisk handelsvare, blir forutsetningene for aktiviteten endret.

Museene bør derfor i større grad begynne med å ta en aktiv rolle i å formidle lagesilda som mat og gjennom det bidra til å aktualisere, stimulere og vedlikeholde det fisket som fortsatt eksisterer.

For å skape oppmerksomhet og mulig engasjement, både blant publikum og blant de som fisker, kan også museene se på muligheter for å utvide formidlingstilbudet. Lagesildfisket utøves gjennom én til tre hektiske uker i september/oktober, og det er viktig å planlegge formidlingstilbud og publikumsaktiviteter som er attraktive og som skaper engasjement. På bakgrunn av det vi har argumentert for, bør større deler av den museale formidlingen og arbeidet foregå på fiskeplassene i samarbeid med de som deltar i fisket. Dette samsvarer også med ICOMs holdning/museumsdefinisjon hvor det poengteres museenes inkludering og samarbeid med grupper/felleskap/samfunn rundt museene (ICOM 2022). Slik kan museene utnytte en levende arena hvor fisket foregår i sine opprinnelige omgivelser. Her kan man få en opplevelse av samspillet fiskerne og generasjoner imellom, det sosiale og alle samtalene rundt bålet på kvellden, delta i foredling og tilberedning og få smake lagesild. Da kan man oppleve tradisjonen og fisket i sin helhet der det alltid har foregått.

Her trenger man ikke konstruere eller iscenesette, men gi publikum mulighet til å se tradisjonen, redskaper og metoder i samspill med vassdraget og utøverne av fisket. Museene kan slik bidra til å ivareta det levende fisket, og samtidig få ny innsikt i og kunnskap om samlingene museene allerede forvalter.

Referanser

- Aass, P. (1978) Sik- og lagesildfisket i Mjøsa. I *Fauna* 31
- Dervo, B.K., Skår, M., Köhler, B., Øian, H., Vistad, O.I., Andersen, O. og Gundersen, V. (2014) *Friluftsliv i Norge anno 2014 – status og utfordringer*, NINA Rapport 1073
- Eknæs, Å. (1979) Innlandsfiske. I *Norsk kulturarv* 16, Oslo: Det Norske Samlaget
- Falk, E. (2019) *Transmission of Crafts – and what can be used in a SEN-context*. Lillehammer: Inland University of Applied Science
- Gjestrum, J. Aa., Maure, M. (red.) (1988). *Økomuseumsboka – identitet, økologi og deltagelse*, Tromsø: Norsk ICOM
- Godal, J.B. (1995) *Dokumentere for å kunne gjenskape. Båttypar, farty og formforståing på Nordmøre*, FOK-programmets skriftserie nr. 22. Oslo: Norges forskningsråd
- Godal, J.B. (1996) Om å lesa kunnskap ut av ting, *Arr*, nr. 1.
- Godal, J.B., Martinussen, A.O. og Walker, I.Ø. (1996). *Håndverksregisteret: Prinsipp og problemstillinger i dokumentasjonsarbeid knytt til handverk*. Lillehammer: Maihaugen De Sandvigske Samlinger
- Huitfeldt-Kaas, H. (1917) *Mjøsens fisker og fiskerier*, Det kgl. Norske selskabs skrifter 1916 nr. 2
- Hylland, O.M. (2017). Museenes samfunnsrolle – et kritisk perspektiv. Om komplekse institusjoner og institusjonell laasteevne. I *Norsk Museumstidsskrift* 2 (3): DOI 10.18261/issn.2464-2525-20|7-02-04
- ICOM (2022). ICOM approves a new museum definition. Hentet fra: <https://icom.museum/en/news/icom-approves-a-new-museum-definition/>
- Jensen, K. (1999). Mellom tradisjon og fornyelse – Introduksjon til den norske utgaven. I Nielsen, K. og Kvale, S. (red.). *Mesterlære*, Oslo: Gyldendal

Kulturrådet (u.å.) Om UNESCO-konvensjonen. Hentet fra: <https://www.immateriekkulturarv.no/om-unesco-konvensjonen>. 13.09.2022

Løvik, J.E., Skjelbred, B., Eriksen, T.E. og Røst Kile, M. (2016). *Tiltaksorientert overvåking i vannområde Mjøsa. Årsrapport for 2015*, NIVA-rapport; 7028.

Pedersen, R. (2008). Gjenstand og tekst- En diskusjon om gjenstandens kontekstualisering. I Bjorli, T., Jensen, I. og Telste, K. (red.). *Tradisjon og fornyelse: Festskrift til Liv Hilde Boe*. Oslo: Norsk Folkemuseum.

Planke, T. (2001). *Tradisjonsanalyse: En studie av kunnskap og båter*, Oslo: Universitetet i Oslo.

Planke, T., Moe, A.K. og Walle, T. (red.) (2018). *Immateriekkulturarv på museum*, Trondheim: Museumsforlaget

Polanyi, M. (1967). *The tacit dimension*. Garden City, NY: Anchor

Polanyi, M. 2000. *Den tause dimensjonen. En introduksjon til taus kunnskap*. Oslo: Spartacus

Rugsveen, M. (1985) *Lågåsildfisket i Fåberg: endring i form og bruk 1850-1980*. Norsk Skogbruksmuseum. Særpublikasjon nr. 7.

Rugsveen, M., Tøndevold, T.R., Vasaasen, J.O., Rolseth, K. (2021) *Dokumentasjons- og opplæringsprosjekt om «Lågåsildfisket i nordre del av Mjøsa og søndre del av Gundbrandsdalslågen»*. Sluttrapport, Lillehammer: Norsk håndverksinstitutt.

Kultur- og kirke departementet (2009). *Framtidens museum*. Forvaltning, forskning, formidling, fornying. (Meld. St. 49).

Syverhuset, A. O. (2019) *Hva er det som skjer med lågåsilda i Mjøsa?* Hentet fra: <https://forskning.no/fisk-miljoovervakning-norsk-institutt-for-naturforskning/hva-er-det-som-skjer-med-lagasilda-i-mjosa/1602626>

UNESCO (u.å.) What is intangible cultural heritage?. Hentet fra: <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>. 13.09.2022

Vatle, B., Mattsson, A. og Godal, J. B. (1999) *Skisser og fabuleringar kring handverkspedagogikk*. Tromsø: Nordisk håndverksforum.